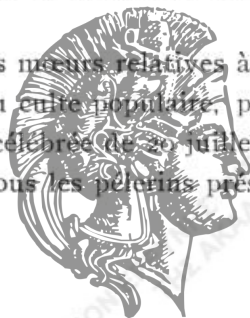

dies, les chansons de quête (κάλαντα) de St. Lazare, ainsi que les chansons cleptiques.

L'auteur cite ensuite certaines légendes populaires relatives aux Στοιχειά (dragons) des lacs dénommés «Lacs de dragon» (Δρακόλιμνες), qui se trouvent au mont Papington et au mont Smolikias. Il mentionne également des légendes, qui se rapportent au Soleil, à la Lune, à la Voie Lactée, à la Grande Ourse, à Jésus Christ et à Charon. Une autre légende du village St. Mina présente un intérêt particulier. On y trouve le nom de Pyrrhus, l'ancien roi d'Épire.

Parmi les contes populaires, les contes à rire sont les plus connus. Sont mentionnés ensuite certains exemples de noms propres; des médicaments empiriques que le peuple emploie jusqu'à ce jour contre les maladies, ainsi que certaines superstitions et croyances relatives aux phénomènes météorologiques.

Enfin l'auteur examine les mœurs relatives à la naissance des nouveaux-nés, et aux croyances du culte populaire, parmi lesquelles celle du prophète Elie, dont la fête est célébrée le 20 juillet. Durant cette fête on distribue de la viande cuite à tous les pèlerins présents.

Γ'.

ΕΚΘΕΣΙΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ ΕΙΣ ΚΟΝΤΟΒΑΖΑΙΝΑΝ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΗΡΑΚΙ
ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΑΡΚΑΔΙΑΣ (3-23 ΣΕΠΤΕΜΒΡ. 1962)

ΥΠΟ ΚΩΝΣΤ. ΡΩΜΑΙΟΥ

Κατὰ τὸ εἰκοσαήμερον τοῦτο διάστημα τῆς ἐρευνητικῆς λαογραφικῆς ἀποστολῆς μου, ἤτοι ἀπὸ τῆς 6-23 Σεπτ. 1962, ἐργάσθην κυρίως εἰς δύο χωρία τοῦ τέως δήμου Ἐλευσίνος τῆς ἐπαρχίας Γορτυνίας, κείμενα εἰς τὸ ἔσχατον βορειοδυτικὸν ἄκρον τοῦ νομοῦ Ἀρκαδίας. Ταῦτα εἶναι πρῶτον ἡ Κοντοβάζαινα (κάτοικοι 976, κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ 1961), κειμένη ἐντὸς μικρᾶς χαράδρας καὶ περιβαλλομένη ὑπὸ ἀποκρήμων ὁρέων καὶ βαράθρων. Καὶ δεύτερον τὸ Μοναστηράκι (κάτοικοι 655, ἀπογρ. τοῦ 1961), γραφικὸν χωρίον, κείμενον ἐπὶ μικροῦ λόφου, μὲ θέαν νοτίως μὲν πρὸς τὸν γειτονικὸν ποταμὸν Λάδωνα, δυτικῶς πρὸς τὴν κατάφυτον χαμηλὴν ὄροσειράν τῆς Φολῆς καὶ βορειοδυτικῶς πρὸς τὴν ἐπιβλητικὴν βραχώδη κορυφὴν τοῦ Ἑρμάνθου.

Κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς περιοχῆς εἶναι ὅτι πρόκειται περὶ ἑνὸς ὄρεινοῦ θυλάκου, σχεδὸν ἀπομεμονωμένου συγκοινωνιακῶς ἐκ τοῦ ὑπολοίπου κόσμου. Μία στενὴ ἐπαρχιακὴ ὁδός, εὐρισκομένη εἰς πρωτόγονον κατάστασιν καὶ σχεδὸν μὴ ἐπιτρέπουσα τὴν διασταύρωσιν δύο αὐτοκινήτων, ἄρχειται ἀπὸ τὴν κωμόπολιν Τρόπαια, παρὰ τὴν ὁδὸν Τριπόλεως πρὸς Ὀλυμπίαν, καὶ ἔπειτα ἀπὸ 35 περίπου χιλιομέτρων καὶ ἀπαραίτητον χρόνον δύο καὶ πλέον ὥρων διὰ τὸ λεωφορεῖον, καταλήγει τέλος εἰς τὴν Κοντοβάζαιναν, ἀφοῦ προηγουμένως διέλθει διὰ μέσου συνεχῶν καὶ ἐπικινδύνων στροφῶν παρὰ τὴν ὄφρυν βαθέων καὶ ἀποτόμων βαράθρων. Ὁ ἐπισκέπτης εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, καὶ προτοῦ κἄν φθιάσει εἰς Κοντοβάζαιναν, ἀντιλαμβάνεται διὰ ποίους λόγους ἡ βραχώδης Γορτυνία ὑπῆρξε κατὰ καιροὺς τὸ ἀπαράμιλλον φυτώριον καὶ καταφύγιον Κλεφτῶν εἰς τὴν πρὸ τοῦ 1821 ἐποχὴν. Οὕτω, καὶ μόνον μὲ μίαν ἀπλὴν μετάβασιν, ἄνευ ἄλλης τινὸς συλλογῆς λαογραφικῆς ὕλης, ὁ ἐπιστῆμων λαογράφος ὠφελεῖται κατὰ τρόπον ἄμεσον. Σπουδάζων δηλ. ἐξ αὐτοψίας τὴν φυσιογνωμίαν τοῦ τόπου, ἐνισχύεται τοῦτο διὰ τὴν πληρεστέραν κατανόησιν τῆς ἤδη συλλεχθείσης ὑπ' ἄλλων λαογραφικῆς ὕλης τῆς περιοχῆς (τραγοῦδια κλέφτικα καὶ λοιπὴ ὕλη). Ἐπίσης ὁ λαογράφος ἐπισκέπτης δικαίως ἐλπίζει εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὅτι πορευόμενος πρὸς μίαν τοιαύτην ἐκτεταστον ἐσχατιὰν ὄρεινοῦ ὄγκου, οὐκ κινδυνεύει νὰ ἀποτύχῃ εἰς τὴν ἀποστολὴν τοῦ. Πρῶτον ἡ ἀπομόρφος τοῦ πληθυσμοῦ, δεύτερον ἡ βραχώδης ἀναρτοῦσα μορφή τοῦ γύρω τόπου, καὶ τρίτον ἡ ἐπίμονος πατροπαράδοτος ἀσχολία τῶν ἀνθρώπων ὡς ποιμένων, συγκροτοῦν σύμπλεγμα στοιχείων, ἐγγυώμενον τὴν ἐπιβίωσιν παλαιῶν δοξασιῶν καὶ ἐθίμων, ὡς ἐπίσης καὶ ἡσμάτων, ποικίλων μέν, κατὰ προτίμησιν ὁμως ἡρωϊκῶν. Εἶναι ἄλλωστε γνωστὸν ὅτι περισσότερον ὅλων τῶν ἄλλων λαϊκῶν τάξεων ἐκεῖνοι ποὺ ἀπασχολοῦνται ἐντατικώτερον μὲ τὸ τραγοῦδι καὶ μὲ τὸν χορόν, — πράττουν δὲ τοῦτο οὐχὶ διὰ λόγους ἐπαγγελματικoὺς ἀλλὰ πρὸς ἰδίαν μόνον τέρψιν, — εἶναι πρὸ πάντων οἱ ποιμενικοὶ πληθυσμοί. Οὗτοι κατὰ τὰς πολυώρους βοσκὰς ἀσχολοῦνται σχεδὸν ἀνὰ πᾶσαν ἡμέραν μὲ τὸ τραγοῦδι καὶ μὲ τὴν μουσικὴν (ιδίως μὲ τὴν φλογέραν) ἢ ἀκόμη καὶ μὲ τὸν χορόν. Ἀντιθέτως οἱ γεωργικοὶ πληθυσμοὶ πράττουν τὸ αὐτὸ οὐχὶ ἀνὰ πᾶσαν ἡμέραν, ὡς οἱ ποιμενικοί, ἀλλὰ κυρίως κατ' εὐκαιρίαν, π.χ. κατὰ τὰς θρησκευτικὰς ἐορτὰς τοῦ χωρίου των ἢ κατὰ τὰς ἰδιωτικὰς τοιαύτας τῶν οἰκογενειῶν των καὶ τῶν φίλων των (γάμον, βάπτισιν κλπ.).

Εἰς τὴν καταγραφείσαν ὑπ' ἐμοῦ λαογραφικὴν ὕλην, ἡ ὁποία καταλαμβάνει 339 σελίδας χειρογράφου, σχ. 8ου, κατατεθειμένου μὲ ἀριθμ. 2.450 εἰς τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον, περιλαμβάνονται: κυρίως 82 δημοτικὰ τραγοῦδια, τῶν ὁποίων αἱ μελωδίαι ἔχουν ἠχογραφηθῇ ἐπὶ 13 ταινιῶν, ἐπίσης ἀρκετὰ ἄλλα κείμενα δημοτικῶν τραγουδιῶν, πολλὰι δημῳδαὶ παραδόσεις, δοξασίαι, ἐπίσης ἔθιμα κατὰ τὸν γάμον,

ἔθιμα λαϊκῆς λατρείας, ὀλίγα παραμύθια καὶ διάφοροι ἄλλαι εἰδήσεις, ἀναφερόμεναι εἰς τὸν ποιμενικὸν ἰδίως βίον.

Ἐκ τῆς γενικῆς ἐπισκοπῆσεως τῆς ὕλης ταύτης καθίσταται φανερόν ὅτι εἰς τὴν ἀπομακρυσμένην ταύτην γωνίαν τῆς βραχῶδους Γορτυνίας σώζονται, ἐν σχετικῇ ἀκμῇ εἰσέτι, ὥρισμένα εἶδη τοῦ τοπικοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ἐπιφυλασσόμενος νὰ κάμω εἰς ἄλλην μελέτην εἰδικὸν λόγον περὶ τῶν κυριωτέρων ἐξ αὐτῶν, ἀρκούμαι νὰ σημειώσω ἐνταῦθα μερικὰ ἐκ τῶν πλέον χαρακτηριστικῶν.

Ἐκ τῶν ἠχογραφηθέντων 82 δημοτικῶν τραγουδιῶν, τὰ 22 προέρχονται ἀπὸ τὴν Κοντοβάζαιναν, τὰ δὲ ὑπόλοιπα 60 ἀπὸ τὸ χωρίον Μοναστηράκι. Οἱ χωρικοί, ἰδιαίτερα οἱ ποιμένες, ἀντὶ νὰ μεταβάλλωνται εἰς ἀκροατὰς τῶν μεταδιδομένων ἀπὸ τοῦ ραδιοφώνου ᾠμάτων, προτιμοῦν εἰσέτι νὰ τραγουδοῦν οἱ ἴδιοι ἀνὰ πᾶσαν εὐκαιρίαν τὰ ἰδικὰ τῶν τραγούδια. Συνεχίζουν οὕτω νὰ διασκεδάζουν κατὰ τὸν πατροπαράδοτον ἑλληνικὸν τρόπον, ἥτοι διὰ τῆς προσωπικῆς συμμετοχῆς τῶν εἰς τὸ ἀδόμενον ᾠσμα καὶ ὅχι διὰ τῆς μετατροπῆς τῶν ἐν ἀφώνους ἀκροατῶν.

Ἄλλη σπουδαία αἰτία, πιθανῶς ἡ σπουδαιότερα ἐξ ὅλων, διὰ τὴν σχετικὴν ἀκμὴν τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ εἰς τὴν περιττὴν ταύτην, προέρχεται ἐκ γαμηλίου ἐθίμου τῆς Πορφυρίας. Κατὰ τὸ δεῖγμα τῆς ἀπογραφῆς, ὅπου οἱ νεώτεροι μετὰ τοῦ κομπιέμου τοποθετοῦνται ἐν τῇ κερσίνῃ τῶν συμποσίων, ἅπαντες οἱ συμποσιασταὶ εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ παραμεινῶν ἐν τῇ κερσίνῃ τῆς τραπέζης τῶν μέχρι πρωΐας, ἄδοντες ὅμως συνεχῶς μέγα πλήρως δημοτικῶν τραγουδιῶν. Τὰ «τραγούδια τῆς τάβλας» γνωρίζουν οὕτως ἰδιαίτερον ἐξάρσιν. Κατὰ τὰς μακρὰς ἐκείνας ὥρας τῆς νυκτός, καὶ κατὰ τὰξιν αὐστηρῶς τηρουμένην, τὴν ὁποίαν ρυθμίζει μετ' εὐλαβείας ὁ ἔχων τὴν γενικὴν εὐθύνην τοῦ συμποσίου, ἕκαστος τῶν συνδαιτυμόνων εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ἀποδεχθῇ οἰανδήποτε προτεινομένην παρ' ἄλλου πρόποσιν, νὰ ἐκκενώσῃ ὁλόκληρον τὸ προσφερόμενον πρὸς αὐτὸν πλήρες οἶνον ποτήριον καὶ ἐν συνεχείᾳ νὰ τραγουδήσῃ κάποιο ᾠσμα τῆς προσωπικῆς του ἀρεσκείας. Ἡ πασίγνωστος παροιμία «θὰ τὸ πιῆς καὶ θὰ εἰπῆς κ' ἓνα τραγούδι», ἀπευθυνομένη συνήθως πρὸς δυστροποῦντας, ἀσφαλῶς ἀπέρρευσεν ἐκ τοῦ γαμηλίου τούτου ἐθίμου, γνωστοῦ νῦν ἢ παλαιότερον καὶ εἰς πλείστας ἄλλας ἑλληνικὰς περιοχάς. Συμβαίνει ὅμως εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς τῶν γαμηλίων συμποσίων, ὁ μὲν ἐκάστοτε τραγουδιστὴς νὰ τελειώνῃ μίαν στροφὴν τοῦ τραγουδιοῦ του, οἱ δ' ἄλλοι συμποσιασταὶ νὰ ἐπαναλαμβάνουν ἀμέσως ὅλοι ὁμοῦ τὴν αὐτὴν στροφὴν. Ὁ τραγουδιστὴς θὰ συνεχίσῃ ἔπειτα τὴν ἐκτέλεσιν τῆς δευτέρας στροφῆς, οἱ συνευχούμενοι θὰ ἐπαναλάβουν καὶ αὐτήν, καὶ τὸ τραγούδι θὰ συνεχισθῇ οὕτω μὲ ὑπομονήν. Παλαιότερον φαίνεται ὅτι ἐπέμενον νὰ ἀκουσθῇ ὁλόκληρον τὸ τραγούδι. Τὸ ἔθιμον τῆς ὁλονυκτίου διασκεδάσεως συνεχίζεται μέχρι πρωΐας, ὅπου ἐγείρονται ἅπαντες

καὶ προπορευομένων τῶν νεονύμφων μεταβαίνουν, ἐν σώματι καὶ ἄδοντες, πρὸς τελεστικὴν ἐπίσκεψιν τῆς γειτονικῆς κρήνης τοῦ χωρίου των, ἀπ' ὅπου εἰς τὸ μέλλον θὰ προσκομίζῃ ἡ νύμφη τὸ ἀπαραίτητον διὰ τὴν νέαν οἰκίαν της ὕδωρ.

Χορὸς κατὰ κανόνα γίνεται μόνον τὰς πρώτας βραδυνὰς ὥρας. Μετὰ τὸ στρώσιμον ὅμως τῶν τραπεζῶν ἀκολουθεῖ τὸ φαγοπότι καὶ κυριαρχοῦν μόνα τὰ τραγούδια τῆς τάβλας. Καθίσταται οὕτω φανερόν ὅτι ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ἕκαστος συμποσιαστῆς πρέπει νὰ ἀναλάβῃ εἰς κάποιαν δεδομένην στιγμήν τὴν εὐθύνην καὶ τὴν τόλμην νὰ τραγουδήσῃ μόνος ὁλόκληρον ἔσμα. Τὸ γεγονός τοῦτο, ὡς ἐπίσης τὸ παράλληλον τῆς ἐπαναλήψεως ἑκάστης ἀκουομένης στροφῆς ὑφ' ὧλων ὁμοῦ τῶν παρόντων, ἀποδεικνύουν ὅτι τὸ παλαιὸν τοῦτο γαμήλιον ἔθιμον τῆς Γορτυνίας κατ' οὐσίαν δὲν εἶναι εἰμῇ λαμπρόν, πολύωρον καὶ ὁλονύκτιον «σχολεῖον», ἔνθα διδάσκονται εὐσυνειδήτως καὶ ἀόκνως ἡ μελωδία καὶ τὸ κείμενον τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν τῆς περιοχῆς. Παρηκολούθησα ἕνα τοιοῦτον γάμον μεταξὺ ποιμενικῶν οἰκογενειῶν. Καὶ διεπίστωσα αὐτοπροσώπως ὅσα ἀναφέρω.

Ἄλλὰ, παραλλήλως παρηκολούθησα καὶ ἕνα δεύτερον γάμον, πλουσιωτέρων καὶ μὴ ποιμενικῶν οἰκογενειῶν, τελεσθέντα κατὰ συμπτωσιν εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον. Οἱ οἰκεῖοι τοῦ γαμβροῦ εἶχαν μετατρέψῃ ἐξ ἄλλου τόπου μουσικούς, ἐκεῖνοι δὲ ἐγκατέστησαν πλινθοποιεῖαν μεγάρων, προσωρισμένον ν' ἀναστασιῇ καθ' ὅλην τὴν νύκτα τὴν μικρὰν ἥρεμον κωμόπολιν. Οἱ μουσικοί, ἀφοῦ ἔπαιξαν ὠρισμένα τραγούδια τοῦ χοροῦ, δὲν παρέλειψαν—πρὸς τέρψιν τῶν συμποσιαζόντων—νὰ ἐκτελέσουν καὶ πολλὰ «ἐλαφρὰ τραγούδια» ἀθηναίων συνθετῶν, ἀκόμη καὶ ἄλλα ποὺ ὑπάγονται εἰς τὸν βασανιστικὸν κύκλον τῶν μουζουκίων. Συμπτώματα ἄμεσα ἦσαν τὰ ἑξῆς: Οἱ συμποσιασταὶ τοῦ γάμου δὲν ἐτραγουδήσαν σχεδὸν καθόλου καὶ δὲν ἐχόρευσαν αὐθορμητῶς, «δὲν ἐγλέντησαν», δηλ. οὔτε ἔζησαν ἐν εὐθυμίᾳ. Οὐσιαστικῶς εἶχαν μετατραπῇ εἰς ἀκροατάς, βραδύτερον δὲ εἰς χασμωμένους ἀκροατάς. Ὡς πρὸς τοὺς χορούς, ὠρισμένοι συμποσιασταὶ εἶναι ἀληθὲς ὅτι εἶχαν τὴν εὐκαιρίαν νὰ χορεύσουν περισσότερον, ἰδίως μετὰ τὸ φαγητόν. Ἄλλ' οὕτω ἡ πατροπαράδοτος διάρθρωσις τοῦ γαμηλίου συμποσίου, μὲ τὰ πολλὰ τραγούδια τοῦ τραπεζιοῦ, ἰδίως τὰ κλέφτικα, εἶχεν ὀριστικῶς ἐξαρθρωθῇ. Ἐὰν μία τοιαύτη κατάστασις συνεχισθῇ, ἀσφαλῶς ἡ μετάκλησις τοιούτων εἰδικῶν ὀργανοπαικτῶν,—ποὺ ἐγκαταλείπουν εὐκόλως τὸ κλαρίνο ἢ τὸ βιολὶ καὶ προτιμοῦν τὸ πολυφωνικὸν ἀκχορντεόν,—θὰ συντελέσῃ εἰς τὴν βεβαίαν καὶ τὴν ταχεῖαν μετατροπὴν τῶν συμποσιαστῶν εἰς βωβούς ἀκροατάς. Κατ' ἀκολουθίαν θὰ συντελέσῃ εἰς τὴν σύντομον κατάρρευσιν τῆς θανμαστῆς ἀκμῆς τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Γορτυνίας.

Ὡς πρὸς τοὺς χορευομένους εἰς τὴν Κοντοβάζαιναν καὶ τὰ πέριξ χωρία ἐλ-

ληνικούς χορούς, ὁ ἐπισκέπτης διαπιστώνει ὅτι συμβαίνει καὶ ἐκεῖ ὅ,τι εἰς ὁλόκληρον τὴν ὄρεινὴν Ἀρκαδίαν, ὅπου—ὡς ἔχω προσέξει—χορεύονται κατὰ πρῶτον λόγον ὁ τσάμικος καὶ κατὰ δεύτερον οἱ συρτοὶ χοροί. Οὐδὲν ἄλλο εἶδος χοροῦ, πλὴν τῶν δύο τούτων καὶ τῶν παραλλαγῶν των, ἐπιχωριάζει. Ὡς πρὸς τὸν τσάμικον ὁμῶς χορὸν θέλω νὰ προσθέσω ὅτι οὗτος εἰς τὴν Ἀρκαδίαν δὲν χορεύεται μὲ τὰς σπασμωδικὰς ἐκείνας κινήσεις, μὲ τὰς ὁποίας οἱ καθηγηταὶ καὶ αἱ καθηγήτριαι τῆς Γυμναστικῆς ἐπιμένουν «νὰ διδάσκουν» τὸν τσάμικον εἰς τοὺς μαθητὰς τῶν Γυμνασίων μας. Ἐπίσης εἰς τὸν χορὸν τοῦτον ἐν Ἀρκαδίᾳ δὲν χρησιμοποιοῦνται εἰς συχνὸν βαθμὸν τὰ μεγάλα ἐκεῖνα ἄλματα τοῦ πρώτου χορευτοῦ, οὔτε ἐπιχειρεῖται κατὰ τρόπον συχνόν, καὶ συνεπῶς ἀποκρουστικόν, ἡ ἐξαναγκαστικὴ ἀκινήσις τῶν ὑπολοίπων χορευτῶν, οἵτινες οὕτω καθηλώνονται εἰς ὀρθίους θεατὰς, διὰ νὰ δοθῇ ἡ εὐκαιρία εἰς τὸν κορυφαῖον νὰ ἐπιδοθῇ ἐπὶ τόπου εἰς φιγούρας ἀτομικῆς δεξιότητις. Βεβαίως δὲν λείπουν, εἰς δεδομένην στιγμήν καὶ ἐν μέτρῳ, συνήθως δὲ μὲ τὴν συνοδείαν ἰδιαιτέρου πῶς μουσικοῦ μέλους ἐνδεικτικοῦ τῆς μεταβολῆς τοῦ χοροῦ, καὶ τὰ ἄλματα καὶ ἰδίως ἡ ἐπὶ τόποι ὁρμήσις, μὲ εἰδικὴν διάκρισιν τοῦ πρωτοχορευτοῦ εἰς τὴν ἐπίδειξιν δεξιότητις. Ἄλλο ἐκεῖνο πὺν ἰδιαιτέρως θέλω νὰ τοκίσω εἶναι ὅτι, ὅταν εἰς τὴν ὄρεινὴν Ἀρκαδίαν ὁ τσάμικος χορεύεται ἀπὸ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ὁμοῦ, τότε δίδεται εἰς τοὺς χορευτὰς ἡ εὐκαιρία νὰ ἐκτελέσουν κατὰ τρόπον ἄνετον, ἀπηλλαγμένον παντὸς συναισθηματοῦ βιασύνης ἢ ἄγχους ἢ ἀνάγκης σπασμωδικῶν κινήσεων, ἕνα χορὸν ὅπου πάντες οἱ χορευταὶ κινοῦνται ὁμοιομόρφως, μὲ ἀργὰς ἐπιβλητικὰς καὶ συμμετρικὰς κινήσεις, ἐνῶ ὁ τοιοῦτος ρυθμὸς ἐπιτρέπει εἰς τὰ σώματα ἕνα σύμμετρον πρὸς τὸ μέλος «κλινισμόν». Τὸ τελευταῖον τοῦτο προσδίδει εἰς τοὺς χορευτὰς—ἀντιθέτως πρὸς τὸ ἄγχος—ἄνεσιν, καὶ δύνανται οὗτοι καλύτερον, ἢ εἰς τοὺς συρτούς, νὰ χαροῦν οἱ ἴδιοι τὸν χορὸν των καὶ χορεύοντες νὰ καμαρώνουν. Ἐξ ἄλλου, ὡς πρὸς τὴν ποσοτικὴν ἀναλογίαν τῶν χορευομένων δύο εἰδῶν χοροῦ, τοῦ τσάμικου καὶ τοῦ συρτοῦ, παρατίθεται ὡς κατ' ἐξοχὴν χαρακτηριστικὴ ἡ ἐξῆς, ἴσως ὑπερβολικὴ, μαρτυρία ποιμένων ἀπὸ τὴν Κοντοβάζαιναν (σελ. 51 τοῦ χειρογρ.): «*Ἐδῶ στήν Ἀρκαδίαν, σὲ γάμο, τὰ δεκάξη τραγούδια πὺν χορεύουμε εἶναι τσάμικα καὶ τὰ τέσσερα συρτά. Ἄν δὲν ξέρης τσάμικο, εἶσαι ἄχρηστος, δὲ φελῆς γιὰ τίποτα, μόνο πὺν πιάνεις τὸν τόπο !*»

Ἐκ τῶν παραδόσεων, τῶν σχετιζομένων πρὸς τὴν θρησκευτικὴν ζωὴν, δημοσιεύονται κατωτέρω δύο. Ἡ πρώτη ἀναφέρεται εἰς μίαν θαυματουργὸν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου, ἡ ὁποία κατὰ τὸν τοπικὸν θρύλον εἶναι μία ἐκ τῶν 72 τὰς ὁποίας ὁ εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς εἶχεν ἰδιοχείρως κατασκευάσει¹. Αὕτη ἀπόκειται ἐντὸς τῆς ὀνο-

¹ Περὶ τῶν εἰκόνων τῶν ἀποδιδωμένων εἰς τὸν εὐαγγελιστὴν Λουκᾶν ἔχει πραγματευθῇ

μαστιγῆς μονῆς τῆς Παναγίας τῆς Κλειβωκᾶς, εὐρισκομένης παρὰ τὴν Κοντοβαΐζαιναν, ἐπὶ τῆς ἀποτόμου πλευρᾶς ἐνὸς ὑψηλοῦ βράχου, εἰς τὸ χεῖλος τρομακτικῆς χαράδρας. Τὰ θρυλούμενα θαύματα, ἀπὸ τῆς πρώτης εὐρέσεως τῆς εἰκόνης ἐντὸς τοῦ σπηλαίου τῆς μονῆς μέχρι τοῦ ἀλβανικοῦ πολέμου ἢ καὶ μέχρις ἐσχάτων, ἀποτελοῦν εἰδικὸν κύκλον λατρευτικῶν παραδόσεων, ἄξιον ἰδιαίτερας μελέτης. Μία ἐκ τῶν παραδόσεων ἐκείνων ἔχει ὡς ἑξῆς (Χφ., σ 84). «*Ενας πῆγε νὰ σκεπάσῃ τὸ πρόσωπο τῆς εἰκόνας μὲ χρυσάφι, καὶ τοῦ ξεράθηκε τὸ χέρι. Νόμιζε πὼς μὲ τὰ πλούτη θὰ κρύψῃ τὴν εἰκόνα. Ἐγινε ἀργότερα καλὰ καὶ ἔδωσε τάματα*».

Ἡ δευτέρα παράδοσις, ἄσχετος πρὸς τὴν μονὴν Κλειβωκᾶς, ἔχει οὕτω (Χφ., σελ. 160): «*Ἦτανε ἓνας παπὰς μὲ φορὰ, ὁ παπα-Μακρὴς ἀπὸ τὸ χωριὸ Μποβίσιο, ἅγιος ἄνθρωπος ἀληθινά, ἀφωσιωμένος στὸ Θεό. Αὐτὸς εἶχε ἀποχτήσῃ δεκαοχτὼ παιδιά. Μὴ φορὰ πέρασε ἀπὸ τὸ χωριὸ του ὁ δεσπότης, καὶ μόλις εἶδε τὸ βράδυ μὴ θρόακα παιδιά στὸ σπίτι, τότε ρώτησε, τίνος εἶναι τὰ παιδιά. Ὁ παπὰς εἶπε ὅτι ὁ Θεὸς τοῦ τὰ ἔδωσε. Τότε ὁ δεσπότης μάλωνε ἐνὶ παπᾷ καὶ δίχως νὰ σκεφτῇ, τὸν καταράστηκε: «Ἄλλη δουλειὰ δὲν ἔκανες, ὁλοένα στὴν παπαδιά πῆγανες, καταραμένε;» Ὁ καημένος ὁ παπὰς τότε στεναγμοῦθηκε πάρα πολὺ καὶ δὲν ἔκλεισε κατὶ οὐλῇ τὴν νύκτα. Τὸ πρωὶ πῆγανε παπὰς καὶ δεσπότης νὰ λειτοουργήσουνε ἄῃνα ἐσχάτη μοναστήρι. Ὁ παπὰς τότε παρακάλεσε τὸν δεσπότη νὰ τον ξεμολογήσῃ, γιατί, ὅπως εἶπε, αἰσθανότανε βάρος γιὰ ὅσα τοῦ εἶπε ὁ δεσπότης του. Τὴν ὥρα ἐκεῖνη ὁμως δὲν τοὺς ἄφηναν ἡσυχους κατὶ σφαρδάκλια πού ἦσαντε στὸ γειτονικὸ ρέμμα καὶ σκούζανε πολὺ δυνατά. — «Δὲ μᾶς ἀφήνουνε νὰ κάμουμε τὴ δουλειά μας», εἶπε ὁ δεσπότης. — «Διάβασέ τους, δεσπότη μου, μιὰν εὐκὴ γιὰ νὰ πάνουν τὰ καημένα τὰ ζωντύφια τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ μὴ σκούζουνε», εἶπε ὁ παπὰς. — «Καὶ τί μ' ἔκανες ἐμένα, Θεό; Ἄν μπορῆς τοῦ λόγου σου, κάμε το», ἀποκρίθηκε ὁ δεσπότης. Τότες ὁ παπὰς τοῦ ζήτησε τὴν ἄδεια, ἔπειτα γονάτισε, διάβασε μιὰν εὐκὴ καὶ παρακάλεσε τὸ Θεό. Καὶ τότε μονομιᾶς τὰ σφαρδάκλια ἐπάφανε νὰ σκούζουνε. Ὁ δεσπότης ἀπόμεινε σαστισμένος: «Εὐλογημένε μου, εἶπε στὸν παπά, ἐγὼ πρέπει νὰ ξεμολογηθῶ σὲ σένα καὶ νὰ σοῦ ζητήσω νὰ μὲ συχωρέσης, κι ὄχι ἐσὺ νὰ ζητᾷς συχώρεση ἀπὸ μένα!»*

Παρέθεσα ἐπίτηδες τὰ ἀνωτέρω δύο κείμενα, διὰ νὰ καταδειχθῇ ὅτι παραδόσεις χρονικῶς νεώτεραι, ἀνήκουσαι εἰς τὸν κύκλον τῆς λαϊκῆς λατρείας, δύνανται νὰ σχηματίζωνται διὰ τῆς ἀνασυνθέσεως παλαιότερων στοιχείων, ἀνηκόντων εἰς τὸν αὐτὸν κύκλον τῆς λαϊκῆς λατρείας.

Οὕτως, ἡ πρώτη ἐκ τῶν ἀνωτέρω δύο παραδόσεων εἶναι προφανὲς ὅτι προῆλθε διὰ τῆς μεταπλάσεως παλαιοῦ καὶ πανελληνίως γνωστοῦ θαύματος ἐπισυμ-

ὁ Δημ. Πασχάλης, ἐν Ἡμερ. Μεγ. Ἑλλάδος, ἔτ. 1933, σελ. 251-264. Ἐπίσης βλέπε Στέφ. Δ. Ἡμελλον, εἰς Ἑπετ. Λαογρ. Ἀρχείου, τόμ. 11-12 (1958/59) σελ. 220-223.

βάντος κατὰ τὴν «κοίμησιν» τῆς Θεοτόκου. Τότε κάποιος ἀσεβὴς πλησιάσας ἐπεχείρησε νὰ ἐγγίσῃ τὸ σῶμα τῆς Παναγίας, ἀμέσως δὲ διὰ ρομφαίας ἐπιφανέντος ἀγγέλου αἱ δύο βέβηλοι χεῖρες ἀπεκόπησαν. Τὸ περιστατικὸν ἔχει καταστῆ γνωστὸν εἰς πάντα, ἐπειδὴ ἔχει μεταδοθῇ εὐρύτατα διὰ τῆς εἰκονογραφικῆς παραδόσεως¹. Γίνεται ἤδη φανερόν ὅτι τὰ βασικά στοιχεῖα τοῦ παλαιοῦ τούτου θαύματος, συμβάντος ἐν Γεθσημανῇ κατὰ τὴν κοίμησιν τῆς Θεοτόκου, προσηρμώσθησαν πρὸς τὴν ἐν Κλειβωκᾷ εἰκόνα τῆς Θεοτόκου. Κατὰ τὴν προσαρμογὴν, παλαιὰ βασικά στοιχεῖα ἀνασυντεθέντα εἶναι πρῶτον τὸ ἀνόσιον ἐγγεῖρημα θνητοῦ τινος ἐπιχειρήσαντος νὰ ἐγγίσῃ τὸ σῶμα τῆς Δεσποίνης, καὶ δεύτερον ἡ συνεπεία τούτου ἄμεσος τιμωρία του διὰ τῆς ἀχρηστεύσεως τῶν βεβήλων χειρῶν. Νεώτερα, ἐνσωματωθέντα καταλλήλως, στοιχεῖα, εἶναι: Πρῶτον, ὅτι δὲν ἐπρόκειτο περὶ τοῦ παναγίου σώματος τῆς Θεοτόκου οὔτε τὸ πρᾶγμα συνέβη κατὰ τὸ ἀπομακρυσμένον τοπικῶς καὶ χρονικῶς γεγονὸς τῆς Κοιμήσεως, ἀλλ' ὅτι πρόκειται περὶ τῆς θαυματουργοῦ εἰκόνης τοῦ ἀποστόλου Λουκᾶ, εὐρισκομένης εἰς τὴν μονὴν τῆς Κλειβωκᾶς. Δεύτερον, ὅτι ἡ ἀσέβεια συνίστατο εἰς τὴν προσπάθειαν τοῦ παῖδος νὰ κατακαλύψῃ διὰ χουσοῦ καὶ αὐτὸ ἀκόμη τὸ ἱερὸν πρόσωπον τῆς Παναγίας. Καὶ τρίτον, ὅτι ἡ τιμωρία δὲν ἐπεξετάθη εἰς τὴν ἀπώλησιν τῆς ἀνάσιον χεῖρος ἀλλ' εἰς τὴν προσωρινὴν ἀποστέουσιν αὐτῆς. Τὸ τελευταῖον τοῦτο στοιχεῖον τῆς θασκευῆς ἐπεβάλλετο, ἐπειδὴ τὴν ἑλατήριον τῆς ἀσεβοῦς πράξεως ἐπέθετο ἡ ἀναρμοστος μὲν, εὐλαβὴς ὅμως κατὰ βάσιν, προσφορά πλουσίου ἀναδήματος. Ἄλλωστε καὶ τὰ ἐπακολουθήσαντα «τάματα» τοῦ παθόντος συνετέλεσαν εἰς τὴν μείωσιν τοῦ σκληροῦ ἀρχικῶς εἶδους τῆς ποιηῆς.

Λίαν παράδοξος ὅμως παρουσιάζεται ἡ δευτέρα ἐκ τῶν ἀνωτέρω δύο παραδόσεων. Οὔτε ἔχω ὑπ' ὄψιν μου παρομοίαν παράδοσιν, προερχομένην ἐξ ἄλλης περιοχῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἡ παράδοσις αὕτη θὰ παρέμενεν ὡς πρὸς τὴν γένεσιν καὶ τὴν προέλευσιν της τελικῶς ἀνεξήγητος δι' ἐμέ, ἐὰν δὲν συνέβαινε κατὰ τύχην νὰ ἀναγνώσω εἰς τὸ «Μηναῖον» (ἡμερομηνία 17 Μαΐου) τὰ περὶ τὸν βίον, τὰ θαύματα καὶ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Ἀθανασίου, ἐπισκόπου Χριστιανουπόλεως². Ὁ Ἀθανάσιος, ὡς πληροφοροῦμεθα ἀπὸ τὸν «βίον» του, ἐγεννήθη τὸ 1665 εἰς Κέρκυραν καὶ διετέλεσεν ἐπίσκοπος Χριστιανουπόλεως, («οὕτως ἐκαλεῖτο ἡ νῦν ἐπαρχία Τριφυλίας»), τὸ δὲ ὁλόσωμον λείψανόν του εὐρίσκεται εἰς τὴν μονὴν Προδρόμου, ἡ ὁποία ἀπέχει μίαν ὥραν ἀπὸ τὴν Στεμνίτσαν τῆς Γορτυνίας, εἶναι δὲ

¹ Βλ. καὶ *Λιονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ*, Ἑρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς τέχνης. (ἐκδ. Α. Παδοπούλου-Κεραμέως, Πετρούπολις 1909, σελ. 144).

² «Μηναῖον» Μαΐου (ἐπιμελεία Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανοῦ καὶ Ἰωάννου Μαρίνου) σελ. 85-91.

ονομαστή «διὰ τὸ ὀχυρὸν καὶ ἀπόρθητον». Πρόκειται συνεπῶς περὶ τοπικοῦ Ἁγίου τῆς Γορτυνίας, τοῦ ὁποίου τὰ θαύματα καὶ οἱ περὶ αὐτὸν λατρευτικοὶ θρύλοι δὲν εἶναι παράδοξον ἂν χρησιμεύσουν ὡς ὑποδείγματα καὶ δι' ἄλλας ἀναλόγους περιπτώσεις ἐν Γορτυνίᾳ. Τοῦτ' αὐτὸ συνέβη καὶ μὲ τὸ θαῦμα τῆς ἀφωνίας τῶν βατράχων, τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὸν βίον τοῦ Ὁσίου Ἀθανασίου τῆς μονῆς Προδρόμου, βραδύτερον δὲ προσηρμόσθη, ὡς καταδεικνύεται ἐκ τῆς προηγουμένης περιπτώσεως, καὶ εἰς τινὰ εὐλαβῇ ἱερέα μικροῦ γορτυνιακοῦ χωρίου.

Ἐκ τοῦ βίου τοῦ Ὁσίου Ἀθανασίου πληροφοροῦμεθα ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ἀπηνόως διωγμοῦ τοῦ ὑπὸ τῶν Τούρκων ὁ Ἀθανάσιος ἐπέβαλεν ἀφωνίαν εἰς ἐνοχλητικῶς κοῤῥίζοντας βατράχους. Ἐκτοτε οἱ βάτραχοι τῆς περιοχῆς ἐκείνης παρέμειναν ἐπὶ ἔτη ἀφωνοί. Διελθὼν κατὰ τύχην μετὰ τινὰ ἔτη ἐκ τοῦ αὐτοῦ τόπου ὁ Ὁσίος καὶ παρατηρήσας τὴν ἀφωνίαν, ἐνθυμηθεὶς δὲ τὴν αἰτίαν, ἔλυσε τοὺς βατράχους ἐκ τῆς ἐπιβληθείσης ποινῆς, καὶ ἀμέσως ἐκεῖνοι ἐπανέκτησαν τὴν ἀπολεσθεῖσαν φωνήν των. Τοῦ θαύματος τούτου γίνεται κατ' ἐπανάληψιν μνεῖα καὶ εἰς τὴν Ἀκολουθίαν τοῦ Ὁσίου. Ἀρκούν ὡς δείγματα τὰ ἑξῆς χαρακτηριστικά: α) Ἐκ τοῦ μεγάλου ἐσπερινοῦ: «Ὅθεν τοῖς Ἀθηναῖσις ἐδοξάσθη, μέλλοντα προειπὼν, καὶ τοὺς κῆς λίμνης βατράχους ἀφώνους κατέστησας, αὐθις δὲ τοῖσις τὸ κοῤῥῆν μετὰ κατὰ ἐξαίρετον». β) Ἐκ τῶν εἰς τὸν Ὁμόθρον: «Παντοῖσις θεοδόξασαι καὶ ἐν τῷ βίῳ, πάτερ Ἀθανάσιε, θαυμαστοῖς τέρασιν. Ἀλλὰ γὰρ σὴ ὑποβαλὼν βατράχους κοῤῥίζοντας ἀφώνους κατέστησας». Ἐξ ἄλλων δὲ τὴν ἐκ Κερκύρας καταγωγὴν του, τὴν θητεῖαν ἐν Χριστιανουπόλει καὶ τὴν θαυματουργὸν παρουσίαν τοῦ σκηνώματος του ἐν Γορτυνίᾳ, χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ ἐπόμενα ἀποσπάσματα: «Ἀλλ' ὦ Κερκύρας βλάστημα, καὶ Γορτυνίας καύχημα, τῆς Χριστιανουπόλεως ἱερουργὲ καὶ ποιμάντωρ... πάτερ Ἀθανάσιε...». β) «Γάσεων πλημύρα ἢ σὴ λάγναξ, σοφέ, καὶ ροσημάτων πέλει ταχὺς φρυγαδευτής. Διὸ ἀκέστορα ἔχει σε ἢ Προδρόμον μονῇ καὶ Γορτυνίᾳ καύχημα καὶ προστάτην».

Ἀξίζει νὰ προσθέσω ὅτι μεταξὺ τῶν ἀποδιδομένων εἰς τὸ λείψανον τοῦ Ὁσίου Ἀθανασίου θαυμάτων ὑπάρχει καὶ τὸ ἑξῆς, μαρτυρούμενον κατὰ τὴν Ἀκολουθίαν τοῦ Ὁμοθρόνου: «... καὶ κατεξήρανας τὸν δάκτυλον τοῦ τολμήσαντός σου τῇ κάρᾳ προσεγγίσαι».

Ἐχω τὴν γνώμην ὅτι καὶ τὸ θαῦμα τοῦτο προῆλθε κατὰ μίμησιν ἐκ τοῦ περὶ τὴν κοίμησιν τῆς Θεοτόκου προτύπου. Ἴσως δὲ τὸ θρυλούμενον περὶ τὴν κάραν τοῦ Ἀθανασίου ἐν τῇ μονῇ Προδρόμου τῆς Γορτυνίας νὰ ἐχρησίμευσεν ὡς ἐνδιάμεσον πρότυπον διὰ τὸν σχηματισμὸν τῆς προηγουμένης παραδόσεως περὶ ὁμοίας ἀποξηράνσεως χειρὸς ἐνώπιον τῆς εἰκόνης τῆς μονῆς Κλειβωκᾶς (καταξήρανσις τοῦ προσεγγίσαντος δακτύλου, εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς κάρας τοῦ Ἀθανασίου,

καὶ ἀντιστοίχως «πῆγε νὰ σκεπάσῃ τὸ πρόσωπο τῆς εἰκόνας... καὶ τοῦ ξεράθῃκε τὸ χέρι», εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς εἰκόνης τῆς Κλειβωκάς).

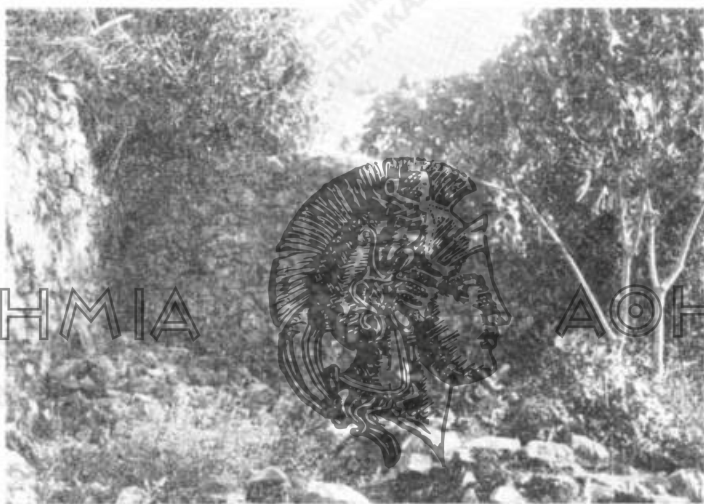
Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου, ὅπου εὐρίσκεται τὸ σημερινὸν χωρίον Μοναστηράκι, καὶ ἀκριβῶς παραπλεύρως τῶν τελευταίων οἰκιῶν τοῦ χωρίου, ὁ ἐπισκέπτῃς ἀντικρὺζει τὰ ἑρείπια παλαιοῦ ὀχυροῦ πύργου καὶ πέριξ αὐτοῦ σωρὸν πετρῶν ἐκ κατεδαφίσεως. Ὅλοι οἱ ἐντόπιοι γνωρίζουν καλῶς ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ὀνομαστοῦ πύργου τοῦ Ἀλῆ Φαρμάκη. Μέσα εἰς τὸν πύργον αὐτὸν ἐκλείσθησαν ὁ γενναῖος τουρκαλβανὸς τοῦ γειτονικοῦ Λάλα Ἀλῆ Φαρμάκης, μὲ 100 περίπου ἀφωσιωμένους ὀπαδοὺς του, καὶ ὁ στενὸς φίλος του Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ἐλθὼν ἐπίτηδες πρὸς τοῦτο μετ' ἄλλων 17 συντρόφων του ἐκ Ζακύνθου. Οἱ ἀνωτέρω ἀντέταξαν ἐπὶ δίμηνον, κατὰ τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1811, κρατερὰν ἄμυναν ἐναντίον πολυαρίθμου τουρκικοῦ στρατοῦ, σταλέντος ὑπὸ τὸν Πασόμπτην ἐκ μέρους τοῦ Βελῆ πασᾶ τῆς Τριπολιτσᾶς.

Εἰκ. 1. Ἑρείπια τοῦ πύργου τοῦ Ἀλῆ Φαρμάκη.

Αἱ ἱστορικαὶ πηγαὶ (χειρόγραφα Παπατσώνη καὶ Πεμεζᾶ, παρουσιασθέντα τὸ πρῶτον ὑπὸ Γιάννη Βλαχογιάννη, ὡς καὶ ἄλλαι πηγαί, ἰδίᾳ ἡ Αὐτοβιογραφία τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη), ἐπιμένουν εἰς τὰ ἑξῆς: 1) Ὅτι μάχαι συνήφθησαν περὶ τὸ Μοναστηράκι καὶ ὅτι ἔγινεν ὄντως δίμηνος πολιορκία τοῦ Ἀλῆ Φαρμάκη ἀπὸ στρατὸν τουρκικὸν πολυάριθμον, σταλέντα ἐκ μέρους τοῦ Βελῆ. 2) Ὅτι οἱ πολιορκηταὶ κατέφυγαν εἰς τὴν κατασκευὴν μακρᾶς ὑπονόμου («λαγουμιοῦ» συνηθιζόμενον τότε εἰς πολιορκίας), διὰ ν' ἀνατινάζουν τὸν πύργον, καὶ ὅτι τὸ ἐγχείρημα τῆς ἀνατινάζεως ἐπραγματοποιήθη ἀλλ' ἀπέτυχε, διότι ἡ ἔκρηξις ἐγένετο πολλὰ μέ-

τρα μακρότερον. Ἡ ἀποτυχία προεκλήθη κατόπιν ἐπιτυχoῦς ἀντενεργείας τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη, ὅστις ἀνέσκαπτεν ἔσωθεν τοῦ πύργου ἄλλην ὑπόνομον πρὸς τὴν ἰδίαν διεύθυνσιν μὲ σκοπὸν ἢ νὰ συλλάβῃ τοὺς σκάπτοντας ἀντιπάλους ἢ, τουλάχιστον, νὰ προκαλέσῃ κατὰ τὴν κρίσιμον στιγμήν τὸ «ξεθύμασμα τοῦ λαγouμιοῦ» πρὸς ἄλλην κατεύθυνσιν. 3) Ὅτι οἱ Τοῦρκοι κατόπιν ὅλων αὐτῶν μετέφεραν καὶ τηλεβόλα καὶ ἤρχισαν βομβαρδίζοντες τὸν πύργον. Καὶ 4) ὅτι τέλος ἐπετεύχθη συμβιβαστικὴ λύσις, καθ' ἣν ὁ μὲν Κολοκοτρώνης θὰ ἀφήνετο ἐλεύθερος νὰ φύγῃ εἰς Ζάκυνθον, ὁ Ἀλῆ Φαρμάκης ὁμως θὰ ἐδήλου ὑποταγὴν εἰς τὸν Βεζίρη τῆς Τριπολιτσᾶς καὶ ὁ ὀχυρὸς πύργος του θὰ κατεδαφίζετο.

Εἰκ. 2. Τμῆμα ἐκ τοῦ σωζομένου περιβόλου τοῦ πύργου.

Πιθανώτατα ἡ τελικὴ συμβιβαστικὴ λύσις ἐπεβλήθη μὲ τὴν, ἀργοπορημένην πάντως, μεσολάβησιν ἰσχυρῶν τουρκαλβανῶν, προυχόντων τοῦ γειτονικοῦ πρὸς τὸ Μοναστηράκι καὶ λίαν ὀνομαστοῦ Λάλα, συγγενῶν δὲ τοῦ Ἀλῆ Φαρμάκη. Τὸς σχετικὸς πληροφορίας ἐκ χειρογράφων πηγῶν καὶ ἄλλων ἐντύπων παραθέτει ὁ Γιάννης Βλαχογιάννης εἰς τὸ βιβλίον του «*Κλέφτες τοῦ Μοριά*», 1935, σελ. 187-195, ἰδίως σελ. 191, καὶ σελ. 281-286. Ὁμοίως βλέπε: *Τοῦ αὐτοῦ*, «*Ἱστορικὰ Ραπίσματα*», 1937, σελ. 70-71 καὶ 84-85.

Ἄλλ' ὁ Γιάννης Βλαχογιάννης, παρ' ὅλον ὅτι παραθέτει λεπτομερῶς τὰς πηγάς, καταλήγει εἰς τὸ περίεργον συμπέρασμα ὅτι δὲν συνέβη περὶ τὸν πύργον ἐκεῖνον οὐδὲν τὸ ἄξιον λόγου, ὅτι συνεπῶς ἡ πολιορκία ἦτο φαινομενικὴ καὶ ὅτι τὸ πᾶν ὠφείλετο εἰς συμπαιγνίαν. Ἄρα, ψευδὴς καὶ—κατὰ τὸν Βλαχογιάννην—μηδέποτε ὑπάρξας εἶναι καὶ ὁ θρυλούμενος ἥρωϊσμός τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη, ἐγ-

καταλείψαντος τὴν εἰρηνικὴν Ζάκυνθον καὶ ἐλθόντος ἐπίτηδες εἰς τὸν πολυτάραχον Μοριὰν διὰ τὴν πολεμήσῃ τὸν παῖδαν τῆς Τριπολιτσᾶς καὶ τὴν ὑπερασπισθῆναι κινδυνεύοντα φίλον, μετὰ τοῦ ὁποίου συνεδέετο διὰ πατρογονικοῦ δεσμοῦ ἀδελφοποιτίας. Συνάγει τὸ ἀκόλουθον πόρισμα ὁ Γιάννης Βλαχογιάννης (σελ. 187-188): «Καὶ ἡ πολιορκία τοῦ Λαλιώτη Ἀλῆ Φαρμάκη στὸν πύργο του, ἀφοῦ ἄρχισε μὲ μεγάλη σαλαγὴ, τελείωσε μὲ συμβιβασμὸ καὶ μὲ συμφωνία νὰ πάῃ ὁ Λαλιώτης, τέλος, στὴν Τριπολιτσά καὶ νὰ ὑποβάλλῃ τὴν ὑποταγὴν του. Αὐτὸ κι' ἐγίνε. Ἔτσι ὁ πόλεμος, ὁ φοβερός καὶ τρομερός, Βελήπασα καὶ Ἀλῆ Φαρμάκη, δὲν ἦταν παρὰ σκηνοθετημένη μπλόφα». Εἰς ἄλλα σημεῖα τοῦ βιβλίου του ὁ Βλαχογιάννης μυκτιηρίζει τὴν πληροφορίαν τῶν πηγῶν ὅτι ἀκόμη καὶ τηλεβόλα, τέσσαρα τὸν ἀριθμὸν, μετεφέρθησαν διὰ τὴν κτυπηθῆναι ὁ πύργος τοῦ Ἀλῆ Φαρμάκη¹.

Ὑπῆρξεν εὐτυχὴς σύμπτωσις τὸ γεγονὸς ὅτι, ἀσχοληθεὶς πρὸ ἐτῶν περὶ τὴν γνησιότητα τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν τῶν Κολοκοτρωναίων, ἤμην ἐνήμερος τῶν λεπτομερειῶν περὶ τὴν πολιορκίαν τοῦ Ἀλῆ Φαρμάκη καὶ τὴν βασικὴν διαφορὰν μεταξὺ τῶν ἱστορικῶν πηγῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν πορισμάτων τοῦ Γιάννη Βλαχογιάννη ἀφ' ἑτέρου. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἐπ' αὐτὴν ἐπέμεινα ὅλως ἰδιαιτέρως εἰς τὴν συγκρίνωσιν τῆς ἀπογραφικῆς πληροφορίας ἐκ μέρους τῶν ἐντοπίων γεροντίων, ἀλλὰ καὶ προσέβην εἰς μίαν πολυπληθεῖς διασταύρωσιν τῶν πληροφοριῶν αὐτῶν καὶ εἰς προσεκτικὸν ἔλεγχον τῶν ἀπὸ τῶν ἐντοπίων παραδοθέντων² καὶ ἡ ἄμεσος συσχέτισις τῶν πρὸς τὰ κατονομαζόμενα τοπωνύμια τοῦ χωρίου (βλέπε σχετικῶς τὰς σελίδας 93-109 τοῦ χειρογράφου) ἀποδεικνύουν

¹ Ἰδίως βλέπε τὰς σελ. 188 καὶ 190.

² Ἀντιγράφω ὡς δείγμα δύο ἐκ τῶν συλλεχθεισῶν παραδόσεων (Χφ., σελ. 99-101). Ἡ πρώτη: «Ἄν μπορούσανε νὰ πάρουν τὸν πύργο, γιατί ἦτανε ἀμπαρωμένος γιὰ καλὰ. Μέσα ἦτανε καὶ ὁ Κολοκοτρώνης μὲ τοὺς δικούς του. Ἦτανε φερμένος ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο, τοῦ εἶχε στείλει μήνυμα ὁ ἀδελφοποιτὸς ὁ Ἀλῆ Φαρμάκης πὼς βρισκόταν σὲ κίνδυνο καὶ νὰ ῥθῃ νὰ τὸν βοηθήσῃ. Οἱ Τοῦρκοι, μόλις εἶδαν ἐταί, ἄρχισαν νὰ σκάβουν λαγούμια, νὰ τινάζουν τὸν πύργο. Ἄνοιγαν δύο, ἀπὸ δύο διαφορετικὲς μεριές. Ὁ Κολοκοτρώνης ἔσκαβε κρυφὰ ἀπὸ μέσα, μὲ σκοπὸ νὰ πιάσῃ τοὺς λαγονμιτζήδες. Ἀμα εἶδαν κι' ἀπόειδαν ὅτι οὕτε μὲ τὰ λαγούμια κάνοννε προκοπὴ, στείλανε καὶ ἠφέραν κανόνια. Ἀπὸ τὴν Τρίπολιν ἦταν ἀδύνατο νὰ ῥθοῦνε, πάνον ἀπὸ τὰ βουτὰ καὶ τὶς γιδό-στρατες. Τὰ κανόνια δὲ λυνόντουσαν κομμάτια τότε, ὅπως γίνεται σήμερ. Στείλανε καὶ τὰ ἠφέραν ἀπὸ τὰ κάστρα τῆς Μεσσηνίας. Τὰ ἀνεβάσανε τὴν ποταμίᾳ, ἀπὸ τὸ Ρουφιὰ καὶ δῶθε».

Ἡ δευτέρα παράδοσις: «Τὸ ἓνα λαγούμι ἦταν ἀπὸ πάνου. Τὸ ἄλλο ἦταν ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὸ χωριό, στὰ Καραντζεῖκα οἰκίτια. Ἐφτειαχναν τὸ λαγούμι καὶ εἶπαν: «Παραδώστε μας τὸν Κολοκοτρώνη καὶ οἷς τὰ χαρίζουμε οἷλα. Θ' ἀφήσουμε τὸν πύργο καὶ θὰ φύγουμε. Ἀλλιῶς, ἔχομε τὸν ποτικὸ καὶ δουλεύει». Ἐννοοῦσαν τοὺς λαγονμιτζήδες ποὺ τοίμαζαν τὸ λαγούμι γιὰ νὰ τοῦ βάλλουνε φωτιά. Ὁ Κολοκοτρώνης ἀπάντησε: «Κί' ἐγὼ ἔχω τὸ γάτο ἀπὸ μέσα ἑτοιμόνε!». Εἶχε ἀρχίσει νὰ σκάβῃ ἀπὸ μέρες πρὸς τὴν ἴδια μεριά, μὲ σκοπὸ νὰ πιάσῃ ζωντανὸς τοὺς λαγονμιτζήδες. Μόλις ἐκείνοι τέλειωσαν τὸ λαγούμι καὶ νόμισαν ὅτι εἶχανε φτάσει ἀκριβῶς κάτω ἀπὸ τὸν πύργο, τὸ γόμισαν παροῦτι καλὰ-καλὰ, καὶ ἔβαλαν φωτιά. Ὁ Κολοκοτρώνης εἶχε σκάψει ἀπὸ μέσα, ἔτσι τὸ μπα-

τὰ ἐξῆς σημαντικά: 1) "Οτι σχεδὸν ὅλα ὅσα αἱ ἱστορικαὶ πηγαὶ ἀναφέρουν εἶναι ἀληθῆ, ἤτοι καὶ ἡ πολιορκία καὶ αἱ μάχαι, καὶ ἡ ἀνασκαφὴ ὑπονόμου καὶ ἡ ἀπόπειρα ἀνατινάζεως ὁλοκλήρου τοῦ κτιρισκοῦ συγκροτήματος τοῦ πύργου, καὶ ἡ μεταφορὰ τῶν τηλεβόλων, ἅτινα ὅμως—κατὰ τὴν προφορικὴν παράδοσιν τῶν χωρικῶν—μετεφέρθησαν ὄχι ἐκ Τριπόλεως ἀλλ' ἐκ τῶν μεγάλων παραλίων κάστρων τῆς Μεσσηνίας διὰ τῆς ὄχθης τοῦ Ἀλφειοῦ καὶ τοῦ Λάδωνος. 2) "Οτι μαρτυροῦνται καὶ δεικνύονται περὶ τὸν πύργον, ἄλλα πλησιέστερον καὶ ἄλλα μακρότερον, διάφορα τοπωνύμια, τῶν ὁποίων ἡ ὀνομασία ἔχει προέλθει ἐκ τῶν γενομένων ἐκεῖ μαχῶν (χωριὸ τὸ *Βελημάχι* κλπ.) ἢ τῆς ταφῆς τῶν φονευθέντων Τούρκων (στὰ *Τουρκομνήματα*) ἢ τῆς θέσεως τῶν τηλεβόλων, ἢ δι' ἄλλην παρομοίαν αἰτίαν. 3) Ἐπίσης οἱ χωρικοὶ, βοηθοῦντος τοῦ ἐντοπίου καθηγητοῦ κ. Πάνου Ροδοπούλου, μετέωδήσαν εἰς τὰ ἀκριβῆ σημεῖα ὅπου εὐρίσκονται πρῶτον ὁ τεράστιος κρατὴρ ἐκ τῆς πρώτης ἀνεπιτυχοῦς ἀνατινάζεως, δεύτερον ἡ εἴσοδος τῆς ἀρξαμένης ἐξ ἄλλου σημείου δευτέρας ὑπονόμου, καὶ τρίτον εἰς τὸ ὄχι «καταρράχια» ὅπου εἶχαν στηθῇ ἀνὰ δύο τηλεβόλα.

Ἄξια ἰδιαίτερας μνείας εἶναι ἐπίσης τὰ ἐξῆς δύο σημεῖα τῆς ἐπιμόνου προφορικῆς παραδόσεως τῶν ἐντοπίων: Πρῶτον, ὅτι περὶ τοῦ πύργου καὶ μέσῃ εἰς τὴν χαλιμαριά του ἀνευρίσκοντο ἐπιδεκαετηρίδας καὶ ἀνευρίσκονται εἰσὶν μεγάλα τεμάχια ὀβίδων, διὰ τῶν ὁποίων ἐβλήθη ὁ πύργος. Ἐν τοιοῦτον μέγα θραῦσμα, ἀνῆκον ἀσφαλῶς εἰς βλήμα μεγάλου διαμετρήματος, ἀνεύρομεν μετὰ τῶν ἐντοπίων κατὰ τὴν ἐπιτόπιον ἐπίσκεψιν. Τοῦτο, μετὰ μιάς ἄλλης ὀβίδος, ἀκεραίας ἀλλὰ μικροτέρας, ἐναποκειμένης ἐντὸς τοῦ πύργου, συναπεκόμισα εἰς Ἀθήνας καὶ φυλάττω ὥς σχετικὰ τεκμήρια. Δεύτερον στοιχεῖον ἀποτελεῖ ἡ διαβεβαίωσις ἀπάντων τῶν χωρικῶν ὅτι ἐπὶ δεκαετηρίδας καὶ μέχρι ἐσχάτων ὅλαι αἱ οἰκογένειαι τοῦ χωρίου τῶν εἶχαν ἐφοδιασθῇ με ἐγκαταλειφθείσας ἐπὶ τόπου, ἢ χρησιμοποιηθείσας ἀλλὰ μὴ ἐκραγείσας, ὀβίδας τῶν τουρκικῶν τηλεβόλων, τὰς ὁποίας ἐπὶ μακρὸν οἱ χωρικοὶ ἐχρησιμοποιοῦν «γὰρ νὰ τρίβουν τὸ χοντρὸ ἄλατι».

Ἐπιφυλασσόμενος εἰς εἰδικὴν μελέτην νὰ συγκρίνω μεταξύ των, ἀφ' ἐνὸς τὰ δημῶδη ἄσματα περὶ τοῦ Ἀλῆ Φαρμάκη καὶ ἀπάσας τὰς παραδόσεις τῶν ἐντοπίων, πού συνέλεξα, καὶ ἀφ' ἑτέρου ὅσα αἱ ἱστορικαὶ πηγαὶ ἀναφέρουν καὶ ὁ Γιάννης Βλαχογιάννης ἀμφισβητεῖ, δύναμαι ἀπὸ τοῦδε νὰ παραθέσω τὸ συμπέρασμα εἰς τὸ ὅποιον καταλήγω καὶ τὸ ὅποιον ἔχει ὡς ἀκολούθως: Ἡ ἐπιτόπιος προφορικὴ πα-

ροῦτὶ βρῆκε κούφωμα μπροστὰ καὶ ξεθύνανε. Δὲν ἔκανε ζημιὰ στὸν πύργο. Οἱ ἀπομέσα τότε μετὰ τὸν Κολοκοιτρώνη ρίξανε μιὰ μπαταριά, ἀπὸ χαρὰ πὺν δὲν κατάφεραν οἱ ἄλλοι τίποτα. Ἀναγκάστηκαν ἔπειτα οἱ ἀπὲξ νὰ δεχτοῦνε συμφωνία, καὶ συμφώνησαν νὰ φύγῃ λεύτερος ὁ Κολοκοιτρώνης. Πῆραν οἱ μέου εἰκοσιπέντε ἀξιοματικούς γιὰ ἐνέχυρο». (Πληροφορία Γεωργ. Παπαϊωάννου, ἐτῶν 92).

ράδοσις ἀφ' ενός, καὶ ἄλλα ἀψευδῇ ἀφ' ἑτέρου στοιχεῖα (τοπωνύμια καὶ ἀντικείμενα), ἀποδεικνύουν ὡς ἀνακριβῇ τὰ ὅσα ὁ Γιάννης Βλαχογιάννης ὑπεστήριξε τὸ 1935 καὶ οὐδεὶς ἔκτοτε ἀνεσκέυασεν. Οὕτω, καὶ ἡ πολιορκία μετὰ μαχῶν συνέβη, καὶ ἡ προσπάθεια τῆς ἀνατινάξεως τοῦ πύργου ἔγινε, καὶ ἡ σαρκασθεῖσα μεταφορὰ τῶν τηλεβόλων ἐπραγματοποιήθη. Συνεπῶς καὶ ὁ θρυλούμενος ἡρωϊσμός τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη,—διότι τὸ τελευταῖον τοῦτο ἀπετέλει τὸν κύριον καὶ τελικὸν στόχον τοῦ Βλαχογιάννη,—ὑπῆρξεν ὄντως¹, ἐπραγματοποιήθη δὲ ἐντὸς τοῦ πύργου ἐκείνου, ὅστις σήμερον ἀπόκειται εἰς σωροὺς ἔρειπίων.

Ἐπέμεινα ἰδιαιτέρως εἰς τὰ περὶ τὸν πύργον τοῦ Ἀλῆ Φαρμάκη, διότι τὸ πρᾶγμα δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὰ πλαίσια μιᾶς τοπικῆς, ὁσονδῆποτε σημαντικῆς, ἱστορίας. Καταδεικνύει πρὸς τούτοις κατὰ τρόπον σαφεῖ ὅτι, ὁσάκις αἱ ἱστορικαὶ πηγαὶ καὶ αἱ γινῶμαι τῶν ἐρευνητῶν τῆς ἱστορίας διίστανται, ἡ ἐπιτόπιος λαογραφικὴ ἔρευνα ἐνδέχεται νὰ φωτίσῃ τὸ σχετικὸν πρόβλημα, καὶ δὴ νὰ τὸ φωτίσῃ κατὰ τρόπον ἀποφασιστικόν.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

¹ Ὁ ἡρωϊσμός, ἡ ψυχραιμία καὶ ἡ πολεμικὴ τέχνη τοῦ Κολοκοτρώνη κατὰ τὸ διάστημα τῆς διμήνου πολιορκίας φαίνεται ὅτι εἶχαν προξενήσῃ ἰδιαιτέραν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς συμπολιορκουμένους τοῦ Τουρκαλβανούς. Ὁ Γεώργιος Τερτσέτης ἀναφέρει ἕν σχετικὸν ἀνέκδοτον (βλέπε *Βιβλιοθήκην τῆς Ἑστίας* «Ὁ Γέρον Κολοκοτρώνης», Β' σελ. 94). Ἀλλ' οἱ ἐντόπιοι γέροντες εἰς τὸ Μοναστηράκι διασφύζουν παραλλαγὴν τοῦ αὐτοῦ ἐπεισοδίου ἔτι παραστατικωτέραν. Εἰς ταύτην κάποιος ἐκ τῶν ἐντοπίων τοῦ προτείνει, ἀφοῦ εἶναι τόσον γενναῖος, ν' ἀσπασθῇ τὸν μουσουλμανισμόν, ὃ δὲ Κολοκοτρώνης ἀποποιεῖται τὴν πρότασιν, ἐπινοῶν ἀντὶ μιᾶς στείρας ἀρνήσεως ἕν ἀλησμόνητον διὰ τὴν λαϊκὴν ψυχολογίαν ἀνέκδοτον. Ἡ παραλλαγή, τὴν ὁποίαν κατέγραψα εἰς τὸ Μοναστηράκι, ἔχει ὡς ἑξῆς (Χφ., σελ. 98-99): «Στὴν πολιορκία τοῦ πύργου τοῦ Ἀλῆ Φαρμάκη, ὁ Κολοκοτρώνης ποὺ ἦταν ἀδερφοποιτός του καὶ ἦταν κλεισμένοι μέσα μαζί με δικούς του, ἔδειξε γενναίότητα ποὺ τὴ θαύμαζαν οἱ ἄνθρωποι τοῦ Ἀλῆ Φαρμάκη. Ἐνας τότε τοῦ εἶπε: «Κοῦμα καὶ νὰ μὴν εἶσαι δικός μας, τέτοιο παλληκάρι πού 'σαι. Δὲν ἔρχεσαι στὴν πίστη μας; —Ἄμα μὲ βαφτίσανε, ἀποκρίθηκε ὁ Κολοκοτρώνης, μοῦ κόψανε λίγα μαλλιά, ἀπόδειξε ὅτι ἐγὼ Χριστιανός. Ἄμα θὰ δεχτῶ τὴν πίστη σας, πρέπει νὰ μοῦ κάμετε περιτομή. Ἐ, δυστυχία μου στὴν ἄλλη ζωή! Θὰ βάλω δυὸ μεγάλους Προφῆτες σὲ ξεσυνέριση, ποῖός νὰ μὲ πάρῃ γιὰ δικό του. Ὁ δικός μου θὰ μὲ τραβάῃ ἀπ' τὰ μαλλιά, κι ὁ δικός σας ἀπ' τὴν τσουτσούνα». Γελᾶσανε καὶ τὸ ρίξανε στ' ἀστεῖο μὲ τὸ χωρατὸ τοῦ Κολοκοτρώνη. Ἐγινε τοῦτο ἐκεῖ μέσα ποὺ βλέπετε, σὲ τοῦτον τὸν πύργο! ».

Mission folklorique aux villages de Contovazaina et de Monastiraki d'Arcadie (Péloponnèse) du 3 au 23 septembre 1962

par Const. Romaïos

L'auteur expose les résultats de ses recherches folkloriques aux villages Contovazaina et Monastiraki du département d'Arkadie, au Péloponnèse, qui durèrent du 3 au 23 septembre 1962.

Au début, l'auteur expose en général ses remarques topographiques sur cette région montagneuse aux rochers abruptes, dénués jusqu'à ce jour de routes et des communications par automobile.

Cette conformation du terrain a favorisé l'accroissement des Clephtes, comme on appelaient ceux qui combattaient l'occupant pendant la domination du pays par les Turques. Au cours de sa mission, l'auteur a collectionné un matériel folklorique varié dont le texte a été noté en 339 pages et il a obtenu également 82 enregistrements des chansons et des danses populaires sur bandes de magnétophone.

Les chansons populaires se maintiennent relativement en vigueur par le peuple pastoral de cette région et surtout les chansons clephtiques. La danse la plus populaire est celle dite «sámbicos» (danse du saut).

L'auteur examine ensuite la coutume matrimoniale selon laquelle tous les invités doivent danser longtemps pendant la soirée du mariage et puis se mettre à table. Le festin dure jusqu'au matin et se termine par la visite de tous à la source voisine.

Pendant toute la nuit les invités sont obligés de chanter, chacun à son tour différentes chansons et surtout celles dites de la «table» (chansons de festin chantées à table par les convives), chansons non dansées. Cette coutume matrimoniale a beaucoup contribué à la diffusion, la transmission et l'enseignement des chansons populaires. Parmi les légendes populaires, l'auteur en examine deux : l'une est relative à un miracle de l'icône de la Sainte Vierge qui se trouve au couvent de Clivocas (près du village Contovazaina) et qu'on dit être l'œuvre de l'Apôtre Luc, l'autre au miracle des grenouilles aphones.

A propos de ces miracles et de ces légendes, l'auteur remarque, que les modèles proviennent de légendes locales du culte, que les habitants ont adaptées aux lieux et aux personnes de leur circonscription. Ainsi, le mi-

racle de l'icône du couvent Clivokas provient d'un miracle similaire qu'on mentionne comme s'étant produit pendant la mise au tombeau de la Vierge.

La légende des grenouilles aphones provient de l'office de Saint Athanase, qui naquit en 1665. Saint Athanase était Archevêque de Triphylie dans le Péloponnèse. L'Eglise l'honore le 17 mai, et sa relique se trouve au couvent de Προδόχομος (St. Jean Baptiste), situé dans le village Stemnitsa, (Ghortynie).

On relate ensuite la visite aux ruines d'une tour fortifiée dans le village de Monastiraki, qui appartenait à Aly Pharmaki jusqu'en 1811, époque où elle fut démolie. Selon certains témoignages, au printemps de l'année 1811, Aly Pharmakis et Théodoros Kolokotronis s'enfermèrent dans cette tour et pendant deux mois la défendirent héroïquement contre une nombreuse armée turque qui employa même des canons pour arriver à la conquérir.

En 1935, on a émis certaines contestations quant à la justesse de ces informations historiques. Pourtant, par les diverses légendes locales qui ont été recueillies par l'auteur de la brochure, même des vieillards, se confirme l'exactitude des écrits des sources historiques, qui se rapportent bien à des faits réels.

ΜΟΥΣΙΚΗ ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΕΙΣ ΧΙΟΝ ΑΠΟ ΤΗΣ 28 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ
ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ 9 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1962

ΥΠΟ ΣΤΑΥΡΟΥ ΚΑΡΑΚΑΣΗ

Κατά την ἀπὸ 28 Αὐγούστου ἕως τὴν 9 Σεπτεμβρίου 1962 λαογραφικὴν ἀποστολὴν μου εἰς Χίον, πρὸς περισυλλογὴν μουσικῆς ὕλης δι' ἡχογραφήσεως, εἰργάσθη ἐν ταῖς χωρίαις τοῦ νοτίου τμήματος τῆς νήσου, γνωστὰ ὡς Μαστιχοχώρια, πρὸς δὲ καὶ εἰς δύο τοῦ βορείου τμήματος, τοὺς Βροντάδες καὶ τὴν Βολισσὸν.

Ἐπραγματοποίησα ἡχογραφήσεις ὡς κάτωθι: εἰς Μεστὰ 28, εἰς Πυργὶ 21, εἰς Ἀρμόλια 4, εἰς Καλαμωτὴν 22, εἰς Νένητα 21, εἰς Καλιμασιὰν 24, εἰς Βροντάδες 7, εἰς Βολισσὸν 26 καὶ εἰς τὴν πρωτεύουσαν Χίον 5, ἥτοι 158 ἡχογραφήσεις τραγουδιῶν καὶ χορῶν ἀπὸ 58 τραγουδιστὰς καὶ τραγουδιστρίας καὶ 12 μουσικούς.

Πρὸς τούτοις ἡσχολήθην καὶ εἰς τὴν περισυλλογὴν ἄλλης λαογραφικῆς ὕλης δι' ἡχογραφήσεως ἢ καταγραφῆς, ἥτοι ἐθίμων τοῦ γάμου, παροιμιῶν, παραδόσεων, παραμυθιῶν, πολυστίχων λατρευτικῶν ᾠμάτων κ. ἄ. Ἡ ὕλη αὕτη κατεχωρίσθη κατὰ τίτλους εἰς τὸ βιβλίον εἰσαγωγῆς ἡχογραφημένης λαογραφικῆς ὕλης (Η.Α.Υ.) ὑπ' αὐξ. ἀριθμ. 149-161^α.